

ISSN 1452-7367
Vol. 10, br. 1. 2011.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
IZDAVAČKI CENTAR - CIDD

**SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA**

**SPECIAL EDUCATION
AND REHABILITATION**

1

Beograd, 2011.

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Visokog Stevana 2, Beograd
Izdavački centar - CIDD

Za izdavača
Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor

Prof. dr Milica Gligorović	Prof. dr Svetlana Slavnić
Prof. dr Nadica Jovanović-Simić	Prof. dr Danijela Ilić-Stošović
Prof. dr Vesna Žunić-Pavlović	Mr Slobodanka Antić

Međunarodni uređivački odbor

Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Univerzitet u Sofiji „St. Kliment Ohridsky”, Bugarska, Prof. dr Igor Leonidovič Trunov, Akademik Ruske akademije prirodnih nauka, Rusija, Prof. dr Zora Jačova, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije” Skoplje, Makedonija, Prof. dr Viviana Langher, Univerzitet „La Sapienza”, Rim, Italija

Prof. dr Tina Runjić, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Dr Ingrid Žolgar Jerković, Univerzitet u Ljubljani, Slovenija
Prof. dr Vassilis Argyropoulos, Univerzitet u Tesaliji, Grčka

Jezička redakcija teksta
Mr Maja Ivanović

Prevodilac za engleski jezik
Maja Ivančević Otanjac

Sekretar redakcije
Sanja Ćirić

Tiraž
200

Štampa
„Planeta Print”, Beograd

ISSN 1452-7367

Časopis izlazi četiri puta godišnje. Od 2010. godine u finansiranju časopisa učestvuje Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

Beograd, Visokog Stevana 2, 2920 451,
Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Publisher:
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, Belgrade
Publishing Center - CIDD

For the Publisher
Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editor-in-Chief
Doc. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board
Prof. Milica Gligorović, PhD Prof. Svetlana Slavnić, PhD
Prof. Nadica Jovanović-Simić, PhD Prof. Danijela Ilić-Stošović, PhD
Prof. Vesna Žunić-Pavlović, PhD Slobodanka Antić, MA

International Editorial Board
Doc. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University „St. Kliment Ohridsky”,
Bulgaria, Prof. Igor Leonidovič Trunov, PhD, Academician of the Russian Academy
of Natural Sciences, Russia, Prof. Zora Jačova, PhD, University „St. Cyril and
Methodius”, Macedonia, Prof. Viviana Langher, PhD, University „La Sapienza”,
Roma, Italy, Prof. Tina Runjić, PhD, University of Zagreb, Croatia, Ingrid Žolgar
Jerković, PhD, University of Ljubljana, Slovenia, Dr Vassilis Argyropoulos, PhD,
University of Thessaly, Department of Special Education, Greece

Serbian Proofreading
Maja Ivanović, MA

Translation into English
Maja Ivančević Otanjac

Secretary
Sanja Ćirić

Number of copies: 200

Printed by:
„Planeta Print”, Belgrade

ISSN 1452-7367

Published four times a year. Financial support since 2010: Ministry of Science and
Technological Development of the Republic of Serbia

Belgrade, Visokog Stevana 2, +381 11 2920 451,
Email: pdnauka@fasper.bg.ac.rs

Nikola PETKOVIĆ¹

Mirjana ĐORĐEVIĆ*

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

PREVENCIJA SEKSUALNE ZLOUPOTREBE DECE

Problematika prevencije seksualne zloupotrebe dece predstavlja područje u okviru kog se javlja potreba za urgentnim delovanjem. I pored činjenice da preventivni programi nalaze značajnu primenu u mnogim državama zapadne Evrope i SAD, problematika stepena efikasnosti intervencija ovog tipa predstavlja predmet ozbiljnih naučnih polemika.

U radu su predstavljeni različiti vidovi prevencije seksualne zloupotrebe dece sa posebnim osvrtom na programe koji se realizuju u školskom kontekstu. Pored teorijske elaboracije datog problema i praktičnih primera programa koji su potvrdili svoju efikasnost u praksi, autori su se posvetili i prikazu preventivnih programa namenjenih roditeljima. Najzad, u radu su predstavljeni preventivni programi prilagođeni populaciji dece sa različitim vidovima ometenosti.

Ključne reči: *Prevencija, seksualna zloupotreba, deca, intelektualna ometenost*

UVODNA RAZMATRANJA

Široka rasprostranjenost seksualne zloupotrebe dece i opsežnost posledica koje ovaj oblik kriminaliteta ostavlja na žrtve, poslednje tri decenije podstakle su ozbiljnu naučnu raspravu o mogućnostima osmišljavanja i primene efektivnih programa prevencije pomenutog vida nasilja (Kohl, 1993; Korn, 2004; Aleksander, 1998).

¹ E-mail: nikola82petkovic@yahoo.com - student doktorskih studija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Počevši od kraja 70-ih i početka 80-ih godina prošlog veka, sve glasnjiji angažman pre svega feminističkih autora dao je značajan doprinos u ovom smeru. Tako Ras i Herman među prvima naglašavaju pomenuti problem, ukazujući da etiologija seksualne zlopotrebe leži pre svega u rodnim nejednakostima, te da je zlopotreba dece samo ekstenzija patrijahalnog društva i muške nasilne dominantosti (prema Bolen, 2003).

Ipak, možda najvažniji istorijski pomak u naglašavanju značajnosti potrebe preventivnog delovanja u ovoj ravni, predstavlja prva studija u kojoj je uzorak odabran nasumično (Russell, 1983). Naime, nalazi pomenute autorke prema kojima je čak 38% ženskih ispitanika potvrdilo iskustvo seksualnog zlostavljanja u detinjstvu, pokrenuli su značajnu društvenu reakciju u pravcu podizanja svesti, informisanosti i promene stavova javnosti prema datom fenomenu, te konsekventnog preventivnog delovanja.

Prema navodima Daro-a (1991), države zapadne Evrope i SAD već dugi niz godina kontinuirano ulažu značajne resurse u dizajniranje programa prevencije seksualnog nasilja, kao izraz opšte brige o očuvanju mentalnog zdravlja najmlađih. U istoj ravni razmatranja, o obimu i ozbiljnosti pomenutog angažmana, govore i Finkelhor i Litenan (Finkelhor & Dziuba-Leathenan, 1995) koji ističu da najmanje dve trećine dece u SAD biva uključeno u neki vid programa namenjenih prevenciji ovog tipa kriminaliteta.

U našoj zemlji, sreću se sve učestaliji izveštaji o visokoj stopi seksualnog nasilja nad decom, kao i kontinuirano apelovanje nevladinog sektora da se mora više učiniti u kontekstu prevencije. Sa druge strane, državna preventivna reakcija skoro u potpunosti izostaje.

Naravno, razlozi ovome su brojni i razmatranje istih bi zahtevalo pažljivu i zasebnu analizu. Ipak, valja napomenuti da istraživanje stavova javnosti u Srbiji prema seksualnom zlostavljanju dece, sprovedeno 2010.godine, pokazuje da laička javnost, ali i stručnjaci koji rade sa žrtvama i počiniocima seksualnog nasilja, daju značajno nižu procenu zastupljenosti pomenute pojave, u odnosu na registrovane nivoe od strane specijalizovanih viktimoloških udruženja, ukazujući pre svega na nedovoljnu informisanost javnosti o samom fenomenu, a samim tim i potrebama preveniranja istog (Petković i sar., 2010).

Upravo u tom kontekstu autori postavljaju ciljeve rada. Tako će u daljem tekstu pregledom literature pre svega pokušati da daju prikaz različitih modela preventivnog delovanja, sa isticanjem programa u kojem su deca ciljni korisnici. Pored navedenog, u radu će biti prikazana problematika efektivnosti postojećih programa, prilagodivosti ciljnoj populaciji, eventualni neželjeni efekti, kao i realne mogućnosti primene u nacionalnim okvirima. U radu će biti predstavljeni i programi prevencije seksualne zloupotrebe namenjeni deci sa smetnjama u razvoju.

Programi prevencije seksualne zloupotrebe dece

Prema navodima Finkelhora (Finkelhor, 1984), četiri nužna faktora u procesu seksualne viktimizacije dece predstavljaju: a) postojanje motivisanog napasnika, b) prevladavanje unutrašnjih inhibicija, c) prevladavanje eksternih, situacionih inhibicija i konačno d) postojanje deteta koje nema sposobnost da se odupre akciji napasnika.

Poštujući prethodnu faktorsku podelu, Tuti (Tutty, 1991) prikazuje tri preventivne koncepcije, diferencirajući ih pre svega u odnosu na ciljnu usmerenost i populaciju prema kojoj program orijentiše svoje delovanje. Tako prema navedenom autoru preventivni rad može biti usmeren ka počiniocima seksualnog nasilja, zatim prema dimenziji okruženja, a pre svega u ravni informisanosti i edukacije roditelja i nastavnika, te konačno prema samoj deci, a u okviru razvoja veština i sposobnosti suprostavljanja seksualnom nasilju.

Ostajući u istim okvirima rasprave, Goldman (Goldman, 2003) daje nešto drugačiju podelu, definišući tri nivoa mogućeg preventivnog delovanja. Tako pomenuti autor ističe potrebe primarne prevencije i usmerenja prema lokalnoj zajednici koja ima za cilj sprečavanje seksualne zloupotrebe. Polje delovanja sekundarne prevencije je usmereno na porodice, kod kojih je identifikovan povećani rizik za pojavu seksualne zloupotrebe. Pružanje pomoći porodicama u kojima je seksualno nasilje već prisutno, sa ciljem sprečavanja dalje reviktimizacije, definišaće konačni, tercijarni nivo preventivnih aktivnosti.

Ipak, možda najobuhvatniji pregled mogućih dimenzija preventivnog angažmana postavlja se kroz prizmu teorije ekološkog sistema Juri Bronfebrenera. Tako ovaj model sa višestrukim mogućnostima primene, prema Popović-Čitić (2008) nudi razumevanje dinamičko

interaktivnog odnosa individue i njenog okruženja, kao i razumevanje specifičnih transakcija između različitih životnih domena, odnosno ravni uticaja. Popović-Ćitić (2008) navodi da pomenuti teorijski okvir elaborira postojanje niza koncentrično raspoređenih ekoloških sistema, čije se funkcionisanje posmatra kroz razvojno vremensku prizmu, odnosno hronosistem.

Kutler-Naroba (Cutler-Naroba, 2006), analizirajući problematiku zloupotrebe dece na Novom Zelandu, ističe da prva ravan mogućeg delovanja prema socijalno-ekološkom modelu podrazumeva aktivnosti na nivou mikrosistema, odnosno aktivnosti usmerene prema samoj deci ili roditeljima kod kojih su prepoznati faktori koji doprinose povećanoj verovatnoći da do seksualnog nasilja dođe. Prema navodima istog autora program „Keeping Ourselves Safe” koji je našao značajnu primenu u oblasti prevencije seksualnog zlostavljanja dece predstavlja primer uspešnog delovanja ovog tipa. Pored navedenog, Cutler-Naroba (2006) ističe da delovanje u ovoj ravni pored razvoja veština dece mora uključiti i aktivnosti usmerene ka određenim biološkim ili psihološkim karakteristikama roditelja, odnosno staratelja, navodeći da kontrole impulsa i zloupotreba alkohola predstavljaju ključni okvir redukcije faktora rizika na nivou mikrosistema.

Usmeravajući preventivni angažman prema prijateljima, susedi-ma, kolegama, definiše se delovanje u ravni mezosistema. U tom smislu programi kućnih poseta kao i programi podrške i razvoja, predstavljaju često primenjene modele rada, koji obezbeđuju mogućnost praćenja i nadziranja seksualnog nasilja u širem vanporodičnom okviru.

Delovanje u ravni egzosistema predstavlja treći nivo preventivnih manevara koji svoje aktivnosti usmeravaju u pravcu identifikovanja karakteristika sredine sa posrednim potencijalom za razvoj viktimizacije. U tom smislu razvijanje lokalnih službi podrške predstavlja jedno od vitalnih područja preventivnog delovanja.

Konačno, angažman u ravni makrosistema predstavlja najširi okvir preventivnog delovanja koji obuhvata pre svega pitanja ideološko-vrednosnih atributa sredine, odnosno pitanja kaznene i socijalne politike nacionalnog nivoa. Popović-Ćitić (2008) u tom kontekstu naglašava da se kvalitet makrosistemskih rešenja postavlja kao pitanje od vitalnog značaja s obzirom na kaskadnu refleksiju koju ova ravan ostvaruje prema užim sistemskim područjima.

Sumirajući prethodno, moramo ipak napomenuti da nivo makrosistema ne može biti regulisan deklarativnim, političkim izjavama koje insisitiraju na prioritetnoj zaštiti dečjih interesa, već konkretnim, praktičnim rešenjima. Primera radi, u SAD, koje se postavljaju kao lider u preventivnim naporima navedenog vida, već dugi niz godina postoje primeri prisustva sve popularnijih i ekonomski isplativih „pre-teen modeling” sajtova i časopisa. Naime, ovaj koncept koji prikazuje decu, na sasvim ranim uzrastima, u seksualizovanim pozama, zahvaljujući popularnom Prvom amandmanu i slobodi govora koja je zagarantovana američkim ustavom, opscenost prikazanih sadržaja interpretira kao umetnost, negirajući bilo kakvu vezu sa seksualnom zloupotrebom dece.

Programska usmerenja prema deci - primena u školskom kontekstu

Prvobitni programi prevencije seksualne zloupotrebe dece nisu počivali na proverenim informacijama i saznanjima o pomenutom fenomenu (Bolen, 2003). Na taj način inicijalni programi primenjeni u školskom kontekstu, odražavali su kvalitite opšte percepcije nasilnika i samog problema, zadržavajući se na konceptu „danger stranger”, prema kome su se kao potencijalni nasilnici prepoznavale pre svega osobe nepoznate detetu (Korn, 2004; Bolen, 2003).

Ipak, povećano interesovanje naučnika za datu oblast, kao i sve značajnija akumulacija znanja, definisala je nove preventivne trendove. U tom smislu dizajn savremenih programa prilagođavan je složenoj, ekspanzivnoj fenomenologiji, različitim uzrastima dece obuhvatajući protektivnim naporima, te posledičnim i razvojno-kognitivnim ograničenjima (Kohl, 1993). Pored navedenih varijacija, školski programi se danas razlikuju u pogledu veličine grupe učesnika, dužine trajanja programskih aktivnosti, primenjenih didaktičko-demonstrativnih materijala, kao i u pogledu samih realizatora programa.

Većina školskih programa svoje aktivnosti organizuje u okviru jednog dana, sa kursevima koji traju od 30 minuta do dva sata. Posebno značajnim se pokazuju programi poput „*Behavioral skills training (BST)*” koji svoje aktivnosti organizuje u periodu od 3-5 uzastopnih

dana, obezbeđujući duži, kvalitetniji i obuhvatniji preventivni kontekst (Roberts, 1999).

Preventivni programi poput „*Right to Security*”, „*Feeling Yes/Feeling No*”, „*Good Touch, Bad Touch*”, „*Stay Safe*”, danas pokrivaju značajno šire polje potencijalne viktimizacije, razvijajući dečje sposobnosti i veštine da izbegnu rizične situacije kako sa nepoznatim osobama, tako i u slučaju neprimerenih seksualizovanih odnosa od strane detetu poznatih i bliskih lica. U tom kontekstu prepoznavanje zlostavljanja, razlikovanje prihvatljivih i neprihvatljivih, erotizovanih dodira, mogućnosti da se kaže „NE”, kao i ohrabrivanje dece da prepoznaju osobu od poverenja i istoj prijave zlostavljanje, predstavljaju neke od osnovnih edukativnih intencija savremenih programa prevencije (Bolen, 2003).

Nastojeći da pronađu adekvatan didaktičko-metodički model rada sa decom, čiji su razvojno intelektualni kapaciteti, kao i socijalne veštine osetno nemoćnije od manipulativnih strategija nasilnika, dizajneri preventivnih intervencija danas pored predavanja i grupnih diskusija, koriste modele štampanih i video materijala, lutkarskih mini predstava i iskustvenih „role-play” modela učenja koje su u skladu sa detetovim uzrastom (Roberts, 1999).

Ukazujući na razlike u dizajnu programa, Hebert (Hebert, 2001) navodi da sama realizacija i vođenje aktivnosti uključuju angažovanje stručnjaka iz oblasti socijalnog rada, policije ili zdravstva, kao i obučeni nastavnika date škole. Kao posebno značajan faktor, pomenuti autor ističe mogućnost da u programskim prezentacijama učestvuju i sami roditelji, predstavljajući na taj način značajan resurs zaštite deteta. Ipak u istom kontekstu, Hebert (2001) navodi da programi koji nude mogućnost učestvovanja roditelja, u praksi najčešće pokazuju nisku stopu zainteresovanosti i saradnje, uz niz stereotipnih racionalizacija.

I pored činjenice da preventivni programi nalaze značajnu primenu u različitim državama zapadne Evrope i SAD, problematika efektivnosti intervencija ovog tipa, predstavlja predmet ozbiljnih naučnih polemika. Tako, Rispens sa saradnicima, (Rispens et al., 1997) procenjujući efektivnost školskih programa, nalazi pozitivne rezultate, dok autori poput ranije pomenute Rebeke Bolen (Bolen, 2003) ukazuju na činjenicu da i pored višedecenijskog pristustva preventivnih programa, opšta stopa viktimizacije dece ne pokazuje znake opadanja, ukazujući na neefektivnost postojećih intervencija.

Naravno, problematika tumačenja nalaza evaluacionih studija nosi i dodatna opterećenja. Primera radi, potvrđeni postprogramski rezultati unapređenja auto-protektivnih veština i znanja o problemu seksualnog nasilja, nužno postavljaju pitanje održivosti efekta kroz vremensku dimenziju, kao i sposobnosti da se ostvari adekvatan transfer stečenih znanja u realnu situaciju (Hebert, 2001).

Tabela 1 - Struktura pojedinih preventivnih programa

Program	Uzrast	Usmerenja	Trajanje
Body Safety Training Trening telesne igrivosti	3-7	<ul style="list-style-type: none"> - Identifikovanje privatnih delova tela - Sigurni i nesigurni dodiri - Prijavljivanje zlostavljanja 	10 Lekcija
Child Assault Prevention Prevencija nasilja nad decom	3-18	<ul style="list-style-type: none"> - Razvoj samopouzdanja - Komunikacija sa odraslima - Podržavanje prijavljivanja zlostavljanja 	2-3 dana 25-45min
Safe Child Sigurno dete	5-8	<ul style="list-style-type: none"> - Jačanje samopouzdanja/samopoštovanja - Telesne granice i sigurnost - Čuvanje tajne i nepoznate osobe 	1 dan
Talking About Touching Razgovarati o dodirivanju	4-8	<ul style="list-style-type: none"> - Razvoj znanja i protektivnih veština - Razlikovanje poželjnih/nepoželjnih dodira - Razvoj asertivnosti i primena naučenog 	15 lekcija 15-30min

Konačno, podvojenost stavova prema ovoj vrsti intervencija opaža se i u ravni percepcije potencijalno negativnih efekata školskih preventivnih programa. Tako Baron (Baron, 2009) navodi da u periodu od 1990-2002. godine više od polovine evaluacionih studija registruje negativne efekte učestvovanja u preventivnim projektima. U istom kontekstu, među primećenim simptomima kod dece, javljaju se povišena anksioznost, znaci zavisnosti i depresije, agresija, strah od nepoznatih osoba, povišena briga i strah od dodira, anksiozno percipiranje rizičnih situacija, kao i razvojne posledice u domenu seksualnosti i postizanja seksualne satisfakcije u zreloj dobi.

Ipak, prema navodima pomenutog autora, ovakvi nalazi mogu se tumačiti delom kao odraz metodoloških nedostataka realizovanih studija koje su svoja zapažanja bazirala na postprogramskim opser-

vacijama od strane roditelja i nastavnika, a ne na osnovu neposredne procene same dece. Konačno, navedeni simptomi najčešće imaju blagu ekspresiju i tranzitorni karakter, ukazujući na postprogramske adaptivne procese u kojima deca asimiluju potrebna znanja i veštine, te testiraju iste (Baron, 2009).

Sumirajući prethodno, čini se da prevencija seksualne zloupotrebe dece u školskom kontekstu predstavlja veoma važno polje delovanja. Ipak, stiče se utisak da ideja da se složen socijalni problem nasilja nad decom može rešiti kroz ovako jednostavne modele prevencije, predstavlja utopistički koncept. Istina, preventivni programi realizovani u školskom kontekstu pored navedenog, nose značajan potencijal u dimenziji odvratanja nasilnika kao i u ravni ublažavanja psiholoških posledica nasilja. Međutim, postizanje efektivne prevencije ne sme fokus odgovornosti postaviti na samu decu i njihove sposobnosti suprotstavljanja nasilju, već nužno mora uključiti šire socijalne okvire.

Roditelji kao faktor prevencije

Uspostavljanje aktivnog partnerstva sa roditeljima u prevenciji seksualne violencije nad decom, predstavlja važnu oblast delovanja u u ukupnim naporima sprečavanja ovog vida kriminaliteta (Wurtele, 2010).

Ipak, čini se da odnos nužnosti roditeljskog angažmana i stepena njihove spremnosti za preventivno delovanje, u praksi često pokazuje obrnutu proporcionalnost. Tako brojne studije baveći se pitanjima informisanosti roditelja o preventivnim strategijama prikazuju prisustvo različitih strahova da programi prevencije mogu nositi značajne negativne efekte po decu. U tom smislu posebno su primetne ideje da preventivni programi prerano i previše uče decu o seksu, da su deca mlada da bi razumela svrhu prezentovanih sadržaja, te da je konačno mala verovatnoća da će „baš njihova” deca iskusiti ovaj vid nasilja (Wurtle, 2010).

Brojni autori naglašavaju da roditelji uglavnom pokazuju tendenciju izbegavanja tematike seksualne zloupotrebe, kao i da je stepen njihovog učestvovanja u preventivnim aktivnostima nizak. Poseban problem predstavljaju oni slučajevi u kojima roditelji imaju želju da

razgovaraju sa svojom decom o datom problemu, ali to čine bazirajući se na pogrešnim informacijama.

Roditeljska upozorenja najčešće su zasnovana na senzacionalističkim medijskim predstavama o opasnostima od nepoznatih starijih osoba, kidnapovanja ili fizički nasilnih formi odnosa, dok se pitanja manje vidnih manipulacija, pritisaka, ucena, podmićivanja, navođenja na fotografisanje, dodirivanja genitalija od strane poznatih i bliskih osoba, retko sreću u protektivnim uputstvima i savetima (Finkelhor, 1995).

Ipak, većina autora saglasna je u stavu da participacija roditelja u preventivnim naporima svakako može nositi višestruku korist po dete. Tako Wurtle (Wurtle, 1992), prikazujući rezultate školskih programa u kojima poređeni efekti razvoja dečjih veština za zaštitu od seksualne zloupotrebe, pokazuju da deca lakše usvajaju pojedine koncepte, poput neprimerenih seksualizovanih dodira, kada se kao predavači postavljaju obučeni roditelji.

Značajan problem roditeljskog učešća u preventivnim naporima leži i u činjenici da u većini programa namenjenih roditeljima u preko 90% slučajeva kao učesnici se javljaju isključivo majke (Berrick, 1988). Naravno, ovo je posebno značajno kada se uzmu u obzir statistički pokazatelji koji ovaj vid ponašanja predominantno definišu kao zločin muškaraca. Međutim, uporedo sa navednim stiče se utisak da upravo ova rodna obojenost samog fenomena, te neretko nekritički feministički stavovi koji generalizuju mušku nasilnost i seksualnu izopačenost, predstavljaju važan faktor opstrukcije u aktivnijem angažmanu očeva. Upravo u tom kontekstu, postizanje kvalitetnog odnosa, odnosa poverenja između škole, nastavnika, realizatora projekta i samih roditelja, predstavlja važan korak u ostvarivanju ciljeva preventivnih strategija ovog tipa.

Vraćajući se konceptu praktičnih modela koji su primenjeni u ovom kontekstu, posebno zanimljivim se postavlja program „Čuvari dece” (Stewart of Children), razvijen u okviru kampanje za prevenciju seksualne zloupotrebe dece.

Sam program koji je prilagođen kako roditeljima, tako i zaposlenima u različitim ustanovama socijalne zaštite i brige o deci, ima za cilj pre svega promenu stavova, edukaciju učesnika, kao i razvoj veština na protektivnog karaktera.

Aktivnosti predviđene kurikulumom organizovane su u grupnom setingu uz diskusiju pod vođstvom edukovanih facilitatora. Pored toga, program predviđa video prezentaciju na kojoj su predstavljena iskustva žrtava seksualne zloupotrebe, kao i edukativni koncepti stručnjaka iz oblasti prevencije seksualnih delikata. Naposljetku, odgovarajući štampani sadržaji kompletiraju informativni materijal, vodeći učesnike kroz sedam preventivnih koraka.

Posebno značajno jeste da je pomenuti program kroz različite evaluacione studije potvrdio svoju efektivnost kako u dimenziji podizanja stepena informisanosti, tako i u ravni modifikacije stavova. Folds-Bennet (2005) navodi da se potencijal programa ogleda i u činjenici značajne postojanosti znanja u postprogramskom periodu, kao i u intenziviranju praktičnih preventivnih strategija.

Tabela 2 - Sedam koraka prevencije „Stewart of Children”

Korak 1: Upoznati se sa činjenicama Korak 2: Minimizirati rizične situacije Korak 3: Razgovarati o problemu Korak 4: Biti oprezan Korak 5: Napraviti plan Korak 6: Reagovati i u slučaju sumnje

Sedam koraka prevencije koji su predstavljeni u programu „Stewart of Children”, u različitim varijacijama predstavljaju bazični koncept i većine drugih programa namenjenih edukaciji roditelja. U tom smislu upoznavanje roditelja sa realnom stopom rasprostranjenosti seksualne zloupotrebe dece, raznolikom fenomenologijom kao i posledicama, predstavljaće osnov senzibilizacije ipodsticanja na intenzivnije preventivno delovanje.

Pored navedenog, različiti modeli kroz praktične primere informišu roditelje o karakteristikama zlostavljača, mogućnostima njihovog prepoznavanja, kao i eliminisanja potencijalno rizičnih situacija. U tom kontekstu danas se jednaka pažnja posvećuje kako problematici viktimizacije u detetovoj neposrednoj okolini, tako i problematici sajber predatorstva.

Najznačajniji deo edukativnih kurikuluma čini segment koji roditelje osposobljava da prepoznaju znake i simptome zlostavljanja, ali i da reaguju adekvatno u slučaju sumnje na zlostavljanje ili u slučaju

samog dečjeg priznanja. Naravno, ovo postaje posebno važno kada se uzme u obzir da veliki broj roditelja zlostavljanje izjednačava sa fizički nasilnim formama, smatrajući da seksualno nasilje nužno ostavlja lako prepoznatljive telesne tragove (Petković i sar., 2010).

Konačno, programi prevencije usmereni ka roditeljima pružaju informacije o zakonskim mogućnostima i okvirima dostupne socijalne zaštite u slučajevima potvrđene viktimizacije.

Programi prevencije seksualne zloupotrebe dece sa intelektualnom ometenošću

Rezultati različitih istraživačkih studija ukazuju da deca i odrasli sa intelektualnom ometenošću (IO) češće nego osobe redovne populacije, postaju žrtve seksualne zloupotrebe. Prateći navode Hingsburgera, čak 80% devojaka i 60% mladića sa smetnjama u razvoju bivaju seksualno zlostavljani do svoje 18. godine, a samo 3% njihovih napadača biva krivično sankcionisano (Melberg et al., 2000). Istraživanje Krosa i saradnika prikazuju podatke prema kojima se deca sa IO čak dva puta češće nalaze u opasnosti od seksualnog nasilja, posmatrano u odnosu na opštu populaciju (Cross et al., 1993, prema Davis, 2009).

Svakako razloge povišene stope seksualne zloupotrebe dece sa IO moramo tražiti i u karakteristikama njihovog intelektualnog i adaptivnog funkcionisanja. U tom smeru autorke Tikol i Panitč ističu pet ključnih činilaca koji populaciju IO čine vulnerabilnom u odnosu na problematiku seksualne viktimizacije: segregacija i izolacija, neučestvovanje u donošenju odluka, nisko samopuzdanje, siromaštvo i nepostojanje servisa u zajednici. Pored navedenog, nasilnicima je „posao olakšan” iz više razloga. Naime, deca sa IO mogu imati poteškoće u komunikaciji, čime je svakako izveštavanje o nemilim događajima, zanačajno otežano. Takođe, naviknuti na to da drugi donose odluke i vrše izbor u njihovo ime, deca sa IO i u ovakvim situacijama lakoverno, pasivno i bez kritičke analize, izvršavaju šta se traži od njih (Ticoll & Panitch, 1993).

Druga ravan problema postavlja se pre svega u domenu percepcije same seksualnosti osoba sa IO. Naime, neretko se dešava da se seksualnost osoba sa sniženim nivoom intelektualnog funkcionisanja doživljava kao drugačija, neprimerena i opasna, kao i to da se sami ro-

ditelji dece sa IO protive programima seksualne edukacije, argumentujući to time da su njihova deca mala, nezavisno od stvarne starosne dobi (Dučić i sar., 2010). U tom kontekstu rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Hrvatskoj, ukazuju na nedovoljan stepen edukacije i informisanosti osoba sa IO o mogućnostima seksualne zloupotrebe. Zabrinjavajući podatak je da se 1/3 ispitanika složila s tvrdnjom o primerenosti jednostrane inicijative za intimnim dodirivanjem, a 1/4 s tvrdnjom o primerenosti jednostrane inicijative seksualnog odnosa. Konačno, samo polovina ispitanika je izrazila svest o mogućnosti odbijanja neželjenog seksualnog kontakta, bilo da se radi o površnom kontaktu, intimnom dodirivanju ili potpunom polnom odnosu (Bratković, 1996).

Vraćajući se primerima dobre preventivne prakse, Republika Hrvatska može se pohvaliti i sprovedenim eksperimentalnim programom seksualne edukacije dece sa IO. Naime, sam program je realizovan sa ciljem razvoja pozitivne seksualnosti i zaštite od seksualne zloupotrebe, a nakon inicijalne procene znanja i iskustva ove populacije o seksualnosti.

Program je podeljen u dve sadržajne celine. Prva, nazvana „Svest o polnosti”, obuhvatala je sledeća programska područja: izgrađivanje pozitivnog polnog identiteta, prepoznavanje i imenovanje telesnih polnih obeležja, sticanje bazičnog znanja o polnom razvoju, razumevanje menstruacije, diferenciranje oblika polnog ponašanja, razlikovanje primerenog i neprimerenog ponašanja itd.

Druga celina pod nazivom „Zaštita vlastitog dostojanstva” sadržala je dva područja: podizanje svesti o samodostojanstvu i prepoznavanje potencijalno opasnih situacija i zaštita od zloupotrebe.

Svako područje sadržalo je nekoliko posebnih ciljeva strukturiranih u opisu aktivnosti i sredstava koja se upotrebljavaju u njihovom sprovođenju. Ti ciljevi su strukturirani u skladu sa opštim principima programiranja rada sa osobama sa sniženim intelektualnim funkcionisanjem.

Postupci sprovođenja programa uključivali su: verbalno izlaganje, demonstraciju, diskusiju usmerenu na postavljanje pitanja i odgovora, diskusiju usmerenu na postavljanje određenog problema i njegovog razmatranja i igre uloga.

U metodičkom smislu program je upotpunjen upotrebom originalnih i improvizovanih sredstava koja obuhvataju: konkretne objekte kao što su anatomske oblikovane lutke, higijenska sredstva za vreme menstruacije, sredstva za sprečavanje trudnoće, slike, crteže, fotografije i audiovizualna sredstva (videozapisi).

Bratkovićeva ukazuje da je prema rezultatima komponentnog modela analize promena, utvrđena statistički značajna razlika između inicijalnog i finalnog stanja u usvojenosti znanja o polnosti ispitanika. U skladu sa tim, autorka je u okviru svog istraživanja potvrdila hipotezu da se primenom programa seksualne edukacije može postići viši nivo znanja ispitanika sa IO o seksualnosti (Bratković, 1996).

„Sigurna deca i tinejdžeri” (Kids & Teens Safe) je program koji podrazumeva prevenciju dece sa smetnjama razvoju u školskim uslovima, pozivajući se na američki zakonski akt o obrazovanju dece sa ometenošću (Abramson & Mastroleo, 2002).

Ciljevi ovog programa se odnose na redukciju rizika od seksualnog, fizičkog i emocionalnog zlostavljanja dece i omladine sa ometenošću; obuku dece i omladine da identifikuju, preveniraju i izveštavaju o nasilju; pripremu roditelja, nastavnika i drugih profesionalaca da vešto prepoznaju i sprečavaju seksualnu zloupotrebu

Programsku strukturu čine sledeće tri komponente: prezentacije u učionici, trening profesionalaca i roditelja i dostupnost raspoložive biblioteke.

Prvi segment, koji podrazumeva aktivnosti u učionici, odnosi se na seriju predavanja koje osoblje i volonteri sprovode od najmlađih do najstarijih razreda, na razne teme (lična bezbednost, preveniranje zlostavljanja, sigurni seksualni odnosi...). U cilju što plastičnijih i realnijih prikaza koriste se vizuelna sredstva, kao i jasna, nedvosmislena terminologija kako bi osobe sa IO shvatile temu koja se obrađuje. U okviru ove komponente, učenici se informišu o različitim tipovima dodira, njihovom pravu da kažu „ne”, delovima tela, emocionalnim reakcijama, načinima kako da izbegnu rizične situacije i ljude itd. Autori programa predlažu četiri sesije u razredu, pri čemu svaka sledeća podrazumeva elaboraciju prethodne. Trajanje jednog susreta se kreće od 30-60 minuta, u zavisnosti od dečjih mogućnosti i sposobnosti.

Druga komponenta, trening profesionalaca i roditelja usmerena je na organizovanje obuka za specijalne edukatore i roditelje. Na ovim

sastancima obrađuju se teme kao što su rizik od seksualne zloupotrebe, incidencija seksualnog nasilja, indikatori te pojave, detektovanje i izveštavanje o pojavi zloupotrebe, strategije za redukovanje rizika i dr. Predavanja traju od 60-90 minuta.

Dostupnost resursne biblioteke predstavlja treću celinu ovog programa kojom se naglašava da edukativni materijali, knjige, časopisi, video prezentacije, anatomske modeli i igračke, moraju svima biti dostupni. Materijale mogu pozajmljivati nastavnici koristeći ih u nastavi, ali isto tako mogu ih samoinicijativno uzimati i učenici.

Na kraju sprovedenog programa, odnosno prva dva segmenta (obuke dece i obuke roditelja i stručnjaka) korišćene su evaluacione ček liste kojima se proveravao stepen ovladanosti informacijama. Ček liste za decu sadržale su listu pitanja koja su se odnosila na identifikovanje dobrih i loših dodira, identifikaciju sopstvene polnosti, intimnih delova tela i verbalnih i neverbalnih načina da se kaže NE.

Dotadašnje iskustvo autora ukazuje da je 849 učesnika prošlo njihovu obuku i da je 68% njih uspešno identifikovalo prikladne a, 77% je prepoznavalo neprijatne i nepoželjne dodire, dok je 21% njih povećalo svoja znanja o ličnoj bezbednosti i pravima.

Roditelji i terapeuti koji su prošli obuku u okviru ovog programa su takođe popunjavali evaluacione ček liste, koje su sadržale pitanja o znacima za prepoznavanje zlostavljanja, načinima na koji mogu razgovarati sa decom o dodirima, vulnerabilnim faktorima, formama zloupotrebe, kao i zakonskim odredbama. Iskustva Abramsona i Mastrolea pokazuju da su efekti obuke više nego dobri, odnosno da je 85% polaznika steklo nove informacije o znacima zlostavljanja, kao i o prevenciji istog, a da 93% njih smatra da će im usvojene informacije biti od koristi u daljem periodu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Problematika prevencije seksualne zloupotrebe dece predstavlja područje u okviru kog se javlja potreba za urgentnim delovanjem. Ipak, čini se da i pored sve očiglednosti pristustva ovog vida nasilja i njegovih značajnih posledica, društvena svest u Srbiji ne pokazuje spremnost za ozbiljnim preventivnim angažmanom.

I mada se mora priznati da već dugi niz godina možemo pratiti prilično glasnu kampanju nevladinog sektora, a pre svega Incest trauma centra, kao prominentne organizacije u našoj državi koja se bavi zaštitom žrtava seksualnog nasilja, čini se neprihvatljivim da više od trideset godina nakon primene prvih preventivnih programa u SAD, Republika Srbija jos uvek nepomično stoji u ravni ideja ili procena efektivnosti primenjenih programa.

Naravno, kada se raspravlja o uvodenju i primeni ovih „novih i radikalnih” programa prevencije, jasno ćemo naići i na racionalizacije koje njihovo odsustvo pravdaju ekonomskom situacijom koja limitira i domete ovog tipa. Postavlja se pitanje da li deca, njihova sigurnost i budućnost zaista predstavljaju prioritet našeg društva koji zahteva neodložna ulaganja ili možemo svoju savest umiriti političkim apeli-ma i površnim izjavama o zaštiti dece?

LITERATURA

1. Abramson, W., & Mastroleo, I. (2002). *Kid & Teen Safe: An abuse prevention program for youth with disabilities*. Harrisburg, PA: National Resource Center on Domestic Violence.
2. Alexander, A. (1998). *The assessment of a school-based intervention for the prevention of child sexual abuse*. Ph.d thesis, Institute for Studies in Education of the University of Toronto.
3. Babatsikos, G. (2010). Parents' knowledge, attitudes and practices about preventing child sexual abuse: A Literature Review. *Child Abuse Review*, 19, 107–129.
4. Baron, I., Topping, K. (2009). School-based child sexual abuse prevention programs: A Review of Effectiveness. *Review of Educational Research*, 79 (1), 431-463.
5. Berrick, J. D. (1988). Parental involvement in child abuse prevention training: What do they learn? *Child Abuse & Neglect*, 12 (4), 543–553.
6. Bratković, D. (1996). *Evaluacija programa seksualne edukacije u radu s osobama s umjerenom i težom mentalnom retardacijom*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Magistarski rad.

7. Bolen, R. M. (2003). Child sexual abuse: Prevention or promotion? *Social Work*, 48, 175-185.
8. Calgary Health Region (2005). *Sexuality and Developmental Disability: A Guide for Parents*. Sexual & Reproductive Health, 403-944-7115.
9. Cutler, N. M. (2006). *Child abuse prevention in New Zeland*, A Thesis submitted in fulfillment of the requirements for the Degree of Masters of Laws, University of Waikato.
10. Davis, L. A. (2009). *Abuse of children with intellectual disabilities*. The Arc.LA.
11. Daro, D. (1991). Child sexual abuse prevention. Separating fact from fiction. *Child Abuse & Neglect*, 15, 1-4.
12. Dučić, B., Đorđević M., & Banković S. (2010). *Stavovi prema seksualnosti odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću*, The 8th International Conference „Inclusion and support within the community”, Varaždin, Croatia, 22-24. april, 2010, 279-289.
13. Finkelhor, D. (1984). Sexual abuse in the national incidence study of child abuse and neglect: An appraisal. *Child Abuse & Neglect*, 8 (1), 23-32.
14. Finkelhor, D., & Dziuba-Leathenan, J. (1995). Victimization prevention programs: A national survey of children's exposure and reactions. *Child Abuse and Neglect*, 19 (2), 129 -140
15. Goldman, J., Salus, M.K., Wolcott, D., & Kennedy, K.Y. (2003). *A coordinated response to child abuse and neglect: The foundation for practice*. Child Abuse and Neglect User Manual Series. Washington, DC: Government Printing Office.
16. Hébert, M., Lavoie, F., & Parent N. (2002). An assessment of outcomes following parents' participation in a child abuse prevention program. *Violence & Victims*, 17 (3), 355-372.
17. Kohl, D. I., Maser, J.T., & Hughes J. (1993). School - based child sexual abuse prevention programs. *Journal of Family Violence*, 8, 137- 150.
18. Korn, L. (2004). *A Literature review on School child sexual abuse prevention programs*, A Research Paper, The Graduate College University of Wisconsin-Stout.

19. McCabe, M. (1999). Sexual Knowledge, Experience and Feelings Among People with Disability. *Sexuality and Disability*, 17 (2), 157-170.
20. Melberg, S. K., Hinsburger D. (2000). *Sexuality: Your Sons and Daughters with Intellectual Disabilities*. Paul H. Brookes Publishing Co.
21. Petković, N., Đorđević, M., & Baloš, V. (2010). Analiza stavova javnosti u Srbiji prema fenomenu seksualne zloupotrebe dece. *Temida*, u štampi.
22. Popović-Ćitić, B. (2008). *Prevencija nasilničkog ponašanja učenika u školskoj sredini*, Doktorska disertacija, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
23. Rispens, J. (1997). Prevention of child sexual abuse victimization: A meta-analysis of school programs, *Child Abuse & Neglect*, 21 (10), 975-987.
24. Roberts, J. A., & Miltenberger, R. G. (1999). Emerging issues in the research on child sexual abuse prevention. *Education & Treatment of Children*, 22, 84 -102.
25. Russell, D. E. H. (1983). The Incidence and prevalence of intrafamilial and extrafamilial sexual abuse. *Child abuse and neglect*, 7 (2), 133-146.
26. Ticoll, M., & Panitch, M. (1993). Opening the doors. Addressing the sexual abuse of women with an intellectual disability. *Canadian Woman Studies*, 13 (4), 84-87.
27. Tutty, L. (1991). Child sexual abuse: a range of prevention options, Special issue: Child sexual abuse: expanding the reaserch base on programs and treatment outcomes, *Journal of Child and Youth Care*, 23-41.
28. UNICEF (2005). *Violence Against Disabled Children*, United Nation, New York
29. Wurtle, S. (1992). Sexual abuse prevention education for young children: A comparison of teachers and parents as instructors. *Child Abuse & Neglect*, 16 (6), 865-876.
30. Wurtle, S. (2010). Partnering with parents to prevent Childhood Sexual Abuse. *Child Abuse Review*, 19 (2), 130-152.

PREVENTION OF SEXUAL ABUSE OF CHILDREN

Nikola Petković, Mirjana Đorđević
University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

The problem of prevention of child sexual abuse is a field which needs exceptional urgency. Despite the fact that child sexual abuse prevention programs are applied on a large scale in different countries of Western Europe and the USA, problems of efficiency of these kinds of interventions, remains the subject of serious scientific discussions.

This paper will try to present different options of child sexual abuse prevention with extended review on program activities that finds application in school context. After theoretical elaboration of this issue, and presentation of efficiency confirmed practical programs, the authors will present prevention options designed for parents. Finally prevention activities adapted for children with disabilities will be presented in this paper.

Key words: Prevention, sexual abuse, children, intellectual disability

Primljeno, 3. 3. 2011.

Prihvaćeno, 22. 3. 2011.